

Rihard David Preht
Ko sam ja - i ako jesam, koliko?

Rihard David Preht

Ko sam ja - i ako jesam, koliko?

Filozofsko putovanje

Goldmann Verlag

Originalno izdanje
*Posvećeno Oskaru, Džulijeti,
Dejvidu i Metjuu*

Copyright © 2007 by Wilhelm Goldmann Verlag, Minhen

Sadržaj

Uvod.....	9
Šta mogu da znam?	17
<i>Pametne životinje u svemiru.</i>	
Šta je istina?	19
<i>Lusi na nebu.</i>	
Odakle potičemo?.....	26
<i>Kosmos duha.</i>	
Kako funkcioniše moj mozak?.....	34
<i>Jedno zimsko veče uoči Tridesetogodišnjeg rata.</i>	
Odakle znam ko sam?	43
<i>Mahov doživljaj.</i>	
Ko je „ja“?	52
<i>Mister Spok voli.</i>	
Šta su osećanja?	61
<i>Ko je gazd u kući.</i>	
Šta je moja podsvest?	70
<i>Tu je bilo još nečeg.</i>	
Šta je pamćenje?	79
<i>Muva u čaši.</i>	
Šta je jezik?	88

Šta bi trebalo da učinim?	99
<i>Rusoova zabluda.</i>	
Da li su nam potrebni drugi ljudi?	101
<i>Mač zmajevog ubice.</i>	
Zašto pomažemo drugima?	106
<i>Zakon u meni</i>	
Zašto bi trebalo da budem dobar?	111
<i>Libetov eksperiment.</i>	
Mogu li hteti ono što hoću?	117
<i>Gejđžov slučaj.</i>	
Postoji li moral u mozgu?	126
<i>Ja osećam isto što i ti.</i>	
Da li вреди biti dobar?	130
<i>Čovek na mostu.</i>	
Da li je moral urođen?	136
<i>Tetka Berta bi trebalo da ostane u životu.</i>	
Smeju li se ubijati ljudi?	142
<i>Rađanje dostojanstva.</i>	
Da li je abortus u skladu s moralom?	147
<i>Sudnji dan.</i>	
Da li bi trebalo dozvoliti eutanaziju?	157
<i>Druga strana kobasice i sira.</i>	
Da li smemo da jedemo životinje?	166
<i>Majmun u šumi kulture.</i>	
Kako bi trebalo da se ophodimo prema primatima?	175
<i>Muka pri izboru.</i>	
Zašto moramo da štitimo prirodu?	183
<i>Stavovi jednog klona.</i>	
Da li se ljudi smeju kopirati?	190
<i>Deca iz epruvete.</i>	
Kuda vodi reproduktivna medicina?	198
<i>Put u carstvo duha.</i>	
Šta smeju neuroistraživanja?	209

Čemu smem da se nadam?	219
<i>Najveća od svih ideja.</i>	
Postoji li Bog?	221
<i>Časovnik arhiđakona.</i>	
Ima li priroda smisla?	230
<i>Sasvim normalna neverovatnoć.</i>	
Šta je ljubav?	239
<i>Do be do be do.</i>	
Šta je sloboda?	249
<i>Robinsonovo istrošeno ulje.</i>	
Da li nam je potrebna imovina?	259
<i>Rolsova igra.</i>	
Šta je pravedno?	266
<i>Ostrvo blaženstva.</i>	
Šta je srećan život?	275
<i>Daleki vrt.</i>	
Da li se sreća može naučiti?	284
<i>Matriks mašina.</i>	
Ima li život smisla?	291
<i>Prilog.....</i>	299
Registar imena	317

Uvod

Grčko ostrvo Naksos je najveće ostrvo u Kikladskom arhipelagu Egejskog mora. U središnjem delu ostrva uzdiže se planinski venac Zevs, visine oko hiljadu metara, a na poljima kojima se prostire miris lekovitog bilja pasu koze i ovce. Tu se uzgaja vinova loza i povrće. U Naksosu je već 1980-tih godina postojala legendarna plaža Agia Ana. Na peščanoj dini, dužine nekoliko kilometara, bilo je tek nekoliko turista, koji su lenjo dremali u kućicama od bambusa. Tako su leta 1985. dvojica dvadesetogodišnjaka zatekli ispod jedne izbočine na steni. Prvi se zvao Jirgen iz Dizeldorfa; drugi sam bio ja. Upoznali smo se par dana pre toga na plaži, i razgovarali o knjizi koju sam uzeo iz očeve biblioteke i poneo na odmor. Na naslovnoj strani te džepne knjige prikazan je grčki hram i dva muškarca u grčkoj narodnoj nošnji. Naravno, knjiga se prilično ishabala i izbleдела. Platon: Sokratovi dijalози.

Atmosfera u kojoj smo strastveno razmenjivali naše skromne misli, zapalila me poput sunčevih zraka na mojoj koži. Uveče bismo se izdvajali od ostalih i nastavljali razgovor uz sir, vino i masline. Prvenstveno nas je zanimala Odbrana Sokratova, govor koji je Sokrat, po Platonovim rečima, održao kad su ga optužili za loš uticaja na omladinu i kasnije osudili na smrt.

Ta tema, koja me inače veoma uznemiruje, umanjila mi je na kratko strah od smrti. Jirgen je bio manje impresioniran.

Zaboravio sam kako je izgledao Jirgen. Nikad ga posle nisam sreo. Danas ga sigurno ne bih prepoznao na ulici. Na osnovu pouzdanih izvora, plaža Agia Ana, na koju se više nikad nisam vratio, postala je u međuvremenu raj za turiste sa hotelima, ogradama, suncobranima i ležaljka na iznajmljivanje. S druge strane, u sećanju su mi ostali čitavi odlomci iz Sokratove Apologije koji će me pratiti sve do staračkog doma. Videćemo da li će i tad imati moć da me smire.

Strastveno interesovanje za filozofiju nikad nisam izgubio. Živeo je i živi još od dana na Agiji Ani. Po povratku sa Naksosa otišao sam na zamarajuće civilno služenje vojnog roka. U to doba, mladi umovi bili su okupirani mirovnim pokretima, dvoličnom politikom NATO-a, američkim scenarijima atomskog rata ograničenog na Evropu. Kad se danas prisetimo svega toga, ne možemo, a da ne odmahnemo glavom s čuđenjem. Vojni rok sam proveo u civilnoj službi u opštini, što ni danas u meni ne pobuđuje neke smislene uspomene. Otkako sam bolje upoznao evangelističku crkvu, katolicizam mi je miliji. Ono što se nije promenilo jeste stalna potraga za ubedljivim odgovorima na velika životna pitanja. Odlučio sam da studiram filozofiju.

Početak studija u Kelnu predstavljao je veliko razočaranje. Do tad sam filozofe zamišljao kao zanimljive ličnosti koje žive uzbuđljivo i dosledno svojim principima, poput Teodora V. Adorna, Ernsta Bloha ili Žan Pol Sartra. Međutim, vizija o nedeljivosti hrabrih misli i hrabrog života nestala s upoznavanjem mojih budućih učitelja. Dosadna starija gospoda u braon ili plavim odelima koja nose i vozači autobusa. Pomislio sam na pesnika Roberta Muzila koji se isto tako čudio inženjerima carskog doba koji su znanjem osvajali zemlju, vodu i vazduh, i donosili duh novih vremena, a istovremeno nosili staromodne uvijene brkove, prsluke i džepne satove. Takođe mi je izgledalo da kelnski filozofi ne primenjuju u praksi principe duhovne slobode za koje su se u predavanjima zauzimali. Uprkos tome, jedan od njih me je napokon naučio razmišljanju. Ukazao mi je na važnost pitanja „zašto“. Naučio me je da se ne zadovoljavam brzopletim odgovorima. Tražio je da tok mojih misli i moji argumenti budu besprekorni, dosledni, tako da se svaki naredni korak u donošenju suda oslanja na prethodni.

Tako su protekle čudesne godine studiranja. U mom sećanju smenjuju se delovi zanimljive lektire, razgovora za stolom uz testeninu i loše vino, zatim žestokih rasprava na seminarima i beskonačnih kafenisanja u menzi, ispitivanja vrednosti filozofskih dela o spoznanji i zabludi, o fudbalu i naravno o tome zašto muškarci i žene – kao što Lorio smatra – ne mogu da žive u harmoniji. Lepota filozofije

je u tome što je nikada ne možemo do kraja spoznati. Filozofija se, kad je malo bolje analiziramo, ne može svrstati u naučne predmete. Biće da je zbog toga opstala na univerzitetu. Kao što sam već pomenio, život mojih profesora izgledao mi je zastrašujuće monoton. Posebno me je tištilo što je u velikoj meri univerzitetska filozofija bila autistična i nedelotvorna. Uglavnom se se čitali članci i knjige kolega i to prvenstveno da bi se distanciralo od njih. Kad sam kao doktorant učestvovao na simpozijumima i kongresima, zastrašivalo me je koliko malo su učesnici bili voljni da se sporazumeju.

Pitanja i knjige pratili su me ceo život. Pre godinu dana primetio sam da postoji veoma mali broj zadovoljavajućih uvoda u filozofiju. Naravno postoje mnoge više ili manje duhovite knjige koje se bave lukavstvima i trikovima mišljenja, ali ja ne mislim na njih. Takođe ne mislim ni na korisne, mudre knjige koje opisuju život i uticaj odabranih filozofa, ili uvode u njihova dela. Nedostaje mi sistematično interesovanje za velika, sveobuhvatna pitanja. Ono što se izdaje za sistematičan uvod, predstavlja ništa drugo do jedan te isti tok misli i - *izama*, koji su po mom mišljenju previše okrenuti istoriji, suviše glomazni ili suvoparno napisani.

Glavni izvor te nekusne literature nije teško pronaći. Univerziteti ne podstiču studente da razviju sopstveni stil. U akademskom svetu se još uvek više pažnje poklanja egzaktnoj interpretaciji nego intelektualnoj kreativnosti. Posebno je uznemirujuća potpuna neprirodna distanciranost filozofije od drugih nauka. Dok su moji profesori pokušavali da objasne čovekovu svest na osnovu Kantovih i Hegelovih teorija, kolege na medicinskom fakultetu, udaljenom samo osamsto metara, vršili su veoma poučne eksperimente na pacijentima sa oštećenim mozgom. Naravno, na univerzitetu osamsto metara je veoma mnogo. Profesori su živeli na različitim planetama. Nisu znali ni imena svojih kolega.

U kakvom su odnosu filozofska, psihološka i neurološka saznanja o svesti? Da li su oprečna, ili se dopunjuju? Postoji li »ja«? Šta su osećanja? Šta je pamćenje? Najuzbudljivija pitanja nisu bila sastavni deo nastavnog plana iz filozofije, i to se do danas nije promenilo.

Filozofija nije istorijska nauka. Podrazumeva se da je očuvanje nasleđstva obaveza, a to znači da se starine iz oblasti duhovnog života redovno posećuju i po potrebi saniraju. U akademskom životu dominira filozofija okrenuta prošlosti. Pri tom bi trebalo uzeti u obzir da filozofija ne stoji tako čvrsto na temeljima prošlosti, kao što mnogi misle. Istorija filozofije je i istorija modernih pravaca razmišljanja, duha vremena, znanja koje biva zaboravljeno ili potisnuto, i brojnih novih početaka koji izgledaju kao da su novi samo zato što je ono prethodno zapostavljeno. Međutim, retko se zida građom koja nije doneta s neke ruševine. Većina filozofa gradi mišljenje na ruševinama neposrednih prethodnika, a ne kao što oni često veruju, na nasleđu cele istorije filozofije. Često se oštromni uvidi zatrpavaju, a opet, neobično i nepoznato se stalno iznova promišlja i oživljava. Podeljenost između inteligencije i rezignacije karakteriše filozofe. Škotlandanin Dejvid Hjum bio je za 18. vek u mnogo aspektima natprosečno moderan mislilac. Međutim, njegov sud o drugim narodima, pre svega afričkim, bilo je šovinistički i rasistički. Fridrih Niče je u 19. veku bio jedan od najoštromnijih kritičara filozofije. S druge strane, njegove predstave o idealnom čoveku bile su arogantne i kič.

Značaj uticaja nekog mislioca nije zavisio samo od ispravnosti njegovih filozofskih postulata. Neporeciv značaj u filozofiji imao je Niče, iako većina njegovih ideja nije bila ni originalna ni nova, kao što se mislilo. Sigmund Frojd je s punim pravom prihvaćen za jednog od najvećih mislilaca. Sasvim drugo pitanje je ima li psihologija analizu smisla. Georg Vilhelm Fridrih Hegel uživao je u društvu, i filozofskim krugovima svog doba, veliki ugled nenarušen mnogim nelogičnostima njegovih filozofskih postavki.

U istoriji zapadnjačke filozofije prvo primetimo da se većina prepirki odvijala na granici prijateljstva i neprijateljstva, razmirice između materijalista i idealista (ili na engleskom: empirista i racionalista). Ti različiti pogledi na svet pojavljivali su se u svim mogućim kombinacijama i uvek u novom ruhu. Dakle, oni su se ponavljali. Materijalizam je postao moderan u 18. veku u okviru francuskog prosvetiteljstva. Predstavlja veru u postojanje isključiv-

vo čulima opipljive prirode u kojoj bog i ideali ne postoje. Takav pogled na svet uzdiže se po drugi put u drugoj polovini 19. veka, nakon talasa naučnih otkrića i uspeha Darvinove teorije evolucije. Danas slavi treći procvat zahvaljujući rezultatima modernih istraživanja mozga. U međuvremenu, dominirao je idealizam u svim mogućim varijantama. Za razliku od materijalista, idealisti ne veruju u spoznavu sveta putem čula. Spoznaja se po njihovom mišljenju odigrava isključivo zahvaljujući nezavisnoj moći razuma i ideja. Iza tih dvaju etiketa istorije filozofije kriju se sasvim različiti motivi i modeli tumačenja filozofa. Idealisti Platon i Emanuel Kant nisu razmišljali isto iako su pripadali, u toj najgrubljoj podeli filozofskih pravaca, istoj struji. Kad uzmemo sve u obzir nemoguće je napisati „iskrenu“ istoriju filozofije: ni u pogledu logičko-hronološkog razvoja velikih filozofa, ni kao istoriju filozofskih pravaca. Moralo bi se izostaviti mnogo toga što stvarnost čini smislrenom i celovitom.

Iz tih razloga naš uvod u filozofska pitanja na temu bivstvovanja i čovečanstva neće se odvijati istorijskim sledom. Osim toga, zanima nas i nešto više od puke istorije filozofije. Emanuel Kant je velika pitanja čovečanstva podelio na sledeća potpitanja: „Šta mogu da znam? Šta bi trebalo da činim? Čemu smem da se nadam? Šta je čovek?“ Sačinjavaju lep motiv koji se proteže kroz ceo koncept ove knjige. Čini mi se da je poslednje pitanje sasvim dovoljno obuhvaćeno kroz prva tri, tako da ga ovde mogu spokojno izostaviti.

Pitanje koji su izvori, obimi i granice čovekove spoznaje jeste klasično pitanje teorije saznanja ili gnoseologije. Ono je danas samo u manjoj meri filozofsko pitanje. Pre svega je u domenu neuroloških istraživanja mozga. Rezultati tih istraživanja daju nam sliku našeg spoznajnog aparata i naših spoznajnih mogućnosti. Filozofija igra ulogu savetodavca koji pomaže boljem razumevanju otkrivenih procesa i činjenica. Sasvim ličnim izborom primera iz iskustva jedne generacije koja je doživela velike prevrate i pripremila podlogu za modernu umetnost, pokušaću da pokažem u kojoj meri je filozofija doprinela i podstakla pomenuta funda-

mentalna pitanja. Fizičar Ernst Mah rođen je 1838. godine, filozof Fridrih Niče 1844, neuroistraživač Santiago Kahal 1852. i psihoanalitičar Sigmund Frojd 1856. Uticaj ta četiri vesnika modernog mišljenja koji maltene pripadaju istoj generaciji (najstarijeg Maha i najmlađeg Frojda deli samo šesnaest godina), teško se može opovrgnuti.

Drugi deo knjige bavi se pitanjem: „Šta bi trebalo da učinim?“, dakle etikom i moralom. Bavićemo se, pre svega, razjašnjavanjem osnovnih postulata. Zašto ljudi uopšte mogu da delaju u skladu s moralom? U kojoj meri dobro ili loše odgovara biti čovekove prirode? Filozofija sama nije dovoljna da bi se odgovorilo na ta pitanja. Rezultati istraživanja mozga i ponašanja kao i psihologija imaju s punim pravom mnogo toga da dodaju. Prirodne discipline su čoveka opisale kao životinju sposobnu da moralno dela. Navodno u mozgu postoje nadražaji koji nagrađuju takvo ponašanje. Mnoga praktična pitanja koja zaokupljaju naše društvo čekaju filozofske odgovore, kao što su moralne kontroverze abortusa, eutanazije, genetskog inženjeringa i reproduktivne medicine, odnosno prema životinjama i ekologiji. U mnogim od tih slučajeva odlučujuće su norme i procene, verodostojni i manje verodostojni argumenti - idealno igralište za filozofske rasprave i procene.

Treći deo „Čemu smem da se nadam“, bavi se najvažnijim pitanjima za većinu ljudi. Pitanjima o sreći, slobodi, bogu i smislu života. Pitanja na koja nije jednostavno odgovoriti, toliko su važna da se isplati razmišljati o njima.

Teorije i stavovi koji su u ovoj knjizi isprepletani, nalaze se u praksi u odvojenim fasciklama na međusobno veoma udaljenim policama. Uprkos tome, smatram da je korisno dovesti ih u bliskost barem u knjizi. Na svom malom putovanju oko sveta te ideje povezane su čvrsto s mestima u kojima su nastale. Dekart je u seoskoj gostionici u Ulmu postavio temelje savremene filozofije, Emanuel Kant nikad nije napuštao Kenigsberg. A pretpostavljam da niko ne bi napustio ni Vanuatu gde navodno žive najsrećniji ljudi. Imao sam čast da lično upoznam neke od aktera predstavljenih u knjizi, i to neuronaučnike Erika Kandela, Roberta Vajta i Benja-

mina Libeta, kao i filozofe Džona Rolsa i Petera Singera. Neke sam s odobravanjem slušao, s drugima se raspravljaao, u svakom slučaju mnogo sam naučio. Verujem da se prednost neke teorije ne ogleda u apstraktnom poređenju s drugim teorijama, već u tome koliko plodova ostavlja za sobom.

Radoznalost, umeće postavljanja pitanja čovek nikada ne bi trebalo da zaboravi. Učenje bez uživanja je tužno, a uživanje bez učenja je glupo. Cilj ove knjige je postignut ukoliko probudi kod čitaoca želju za razmišljanjem. Ima li ličeg boljeg od napredovanja u samospoznaji, od toga da se postane, dakle, režiser sopstvenih životnih impulsa, kao što se Fridrih Niče nadao, „pesnik“ sopstvenog života. „Dobro je kad čovek ume da sagleda sopstveno stanje umetničkim okom, pa čak i kad se radi o patnjama i bolu.“

Apropos pesnika. Ovaj uvod bi bio nepotpun ukoliko ne kažemo još koju reč o naslovu ove knjige. Autorstvo pripisujem mom prijatelju, pesniku Gaju Helmingeru. Lutali smo (i lutamo) često ulicama. Zabrinuo sam se za njega jedne noći kad smo previše popili – iako on bolje od mene podnosi alkohol. Kad je počeo da drži govor nasred ulice, mlatajući i rukama i nogama, pitao sam ga da li mu je dobro. „Ko sam ja? I ukoliko jesam – u kojoj meri?“, odgovorio je uzavrelim tonom, razrogačenih očiju, snažno drmusajući glavom. Shvatio sam da izvodi ulični performans i da može sam da nađe put do kuće. U mislima mi je ostalo živo njegovo pitanje, koje bi moglo da posluži kao moto moderne filozofije i neuroistraživanja. Zahvalan sam Gaju ne samo na toj rečenici već pre svega što sam preko njega upoznao svoju suprugu, bez koje mi ovaj život ne bi bio toliko radostan.

Luksemburg
Rihard David Preht, mart 2007.

Šta mogu da znam?